

De la Unirea Principatelor Române la mișcarea de independență latinoamericană: etapele formării identitare în secolul al XIX-lea*

Oana-Andreia Sâmbrian**

Dacă ar fi să definim prin câteva cuvinte cheie secolul al XIX-lea, printre acestea s-ar regăsi cu siguranță și patrie, identitate, conștiință națională, termeni valabili și astăzi, dar care traversează un proces de redefinire spre a se adapta realității noului veac. Realitatea joacă un rol primordial în definirea conștiinței, care ia naștere din realitatea concretă a ființei sociale și istorice, după cum afirma Hegel în *Fenomenologia spiritului* (1807) și în *Lecțiile despre Filosofia Istoriei Universale*. Altfel spus, determinismul social și istoric este esențial în crearea conștiinței și a gândirii, ele reflectându-se în realitate. Lucrarea lui Hegel de la începutul secolului al XIX-lea la care se adaugă curentul realist în literatură și artă constituie bazele teoretice ale unei modalități de gândire pusă în aplicare de cursul dinamic al istoriei, căci, ca de fiecare dată, produsele culturale ale societății (artă, literatură, filosofie) nu sunt altceva decât o oglindă a nivelului de gândire și sensibilitate atins de societatea în cadrul căreia se manifestă.

Prin urmare, conceptele de patrie, identitate și conștiință națională vor îmbrăca o haină semantică distinctă în funcție de teritoriul unde vor fi aplicate, iar realitatea va cunoaște elemente particulare pentru fiecare caz în parte. Problema patriei va fi, deci, abordată în mod diferit în statele fărâmițate de-a lungul epocilor istorice (Italia, Germania) față de statele de tradiție centralizată (Franța, Anglia), unde de altfel se și naște conceptul de patrie. Franța este cea care, prin intermediul lui La Bruyère, problematizează pentru prima oară la sfârșitul secolului al XVII-lea afirmarea

modelului național, punând în legătură ideea de patrie cu cea de libertate, conform căreia regimurile despotice erau incompatibile cu patriotismul, substituit cu interesul pentru gloria și slujirea suveranului, idee pe care o vom regăsi secole mai târziu la Simón Bolívar („În Peru se regăsesc două elemente contrare oricărui sistem drept și liberal: aur și sclavi”).

În cultura și gândirea politică românească, prima atestare a termenului patrie apare în secolul al XVII-lea, în prefața la *Psaltirea slavonă de la Govora* (1637), pentru ca, treptat, în secolul următor, frecvența lui să sporească. Evoluția noului termen a fost urmărită de Ștefan Lemny în prefețele cărților românești din *Bibliografia românească veche*, considerând că „ele reprezintă o formă de comunicare ce s-a bucurat de relativă continuitate în cultura noastră din evul mediu până în pragul epocii moderne. Se observă evoluția lentă, relativ ascendentă a termenului de-a lungul întregului veac al XVIII-lea, până la fixarea sa definitivă în sistemul de comunicare. Evoluția conținutului său se distinge prin raportarea la termenii „norod”, „popor”, „obște”, „țară”, „moșie”, „neam” și „națiune”; mai ales ideea de neam a fost preferată pentru invocarea entității geopolitice și culturale românești, echivalând în bună parte cu patria. Mai târziu, pentru deplina modernizare a conceptului de patrie, termenul a fost însoțit de acela de nație („Folosul neamului și al patriei, folosul patriei și al nației). Termenul patrie va cunoaște însă o întrebuințare notabilă abia în intervalul 1821–1848, odată cu afirmarea generației de revoluțio-

*Alocuțiune rostită la sesiunea de comunicări științifice „Unirea Principatelor Române, moment decisiv al istoriei naționale” (23 ianuarie 2024, Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman”, Craiova)

**Cercetător științific III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” Craiova

nari mai atașați de valorile modernității și cu tendința de privilegiere, în plan lingvistic, a termenilor de origine romanică (curentul latinist).

Elementele factologice ale unirii de la 1859, etapă premergătoare a independenței de la 1877, sunt cunoscute bine, motiv pentru care nu voi stăruia asupra lor. Voi insista însă asupra unui singur aspect, esențial pentru analiza ce va urma. În momentul în care depune jurământul, colonelul Alexandru Ioan Cuza se angajează să apere „drepturile și interesele patriei” și să asigure „binele și fericirea nației române”. Iată, deci, că ne lovim *ab initio* de două dintre conceptele enunțate în primul paragraf ca stând la baza misiunii de cărmuire. Un fel de program manifest, o exprimare de intenție importantă, căci înțelegem că ea îi va insufla lui Cuza acțiunile pe care le va întreprinde.

La mare distanță de București și Iași, în America Latină, între 1808 și 1824 au loc o serie de evenimente ce se subscriu unui complex proces istoric ce a condus la emanciparea politică a coloniilor americane, a căror argumentație se bazează tot pe conceptele de „patrie” și „națiune”. În 1821 se publica la Puebla (Mexic), *Manifiesto al mundo: la justicia y la necesidad de la independencia de la Nueva España* al lui Manuel de la Barcena. În discursul său de prezentare a îndreptățirii și necesității independenței Mexicului, Barcena afirmă că scrie „en defensa de mi patria” („în apărarea patriei mele”), identificând națiunea mexicană ca distinctă de celelalte mari națiuni ce integrează continentul american. Din corespondența lui Simón Bolívar rezultă un sens mai amplu al conceptelor de „patrie” și „națiune”, o terminologie des întâlnită la El Libertador, ale cărui ambiții erau mult mai mari decât cele ale lui Barcena: „una singură trebuie să fie patria tuturor americanilor... când armele Venezuelei vor triumfa câștigându-și independența, ne vom apleca cu cel mai mare interes asupra stabilirii pactului american, care o dată ce va centraliza toate republicile noastre într-un singur corp politic... America, astfel unită, se va putea numi Regina Națiunilor”.

O întrebare se impune în continuare. Ce au în comun mișcările de preindependență și independență din Principatele Române și cele din America Latină? Nu ar fi fost mai logic (și inclusiv mai simplu) să demonstrăm similitudinile

mișcărilor din Principate cu cele din aria geografică vecină, căreia îi aparțineau și Principatele și care aspirau să își obțină independență față de același Imperiu otoman? O explicație simplă, dar incompletă, ar putea reduce problematica independenței și a conștiinței la contextul internațional favorabil grație scăderii puterii imperiului dominant, fie că vorbim de cel otoman în cazul Principatelor române sau de cel spaniol pentru America Latină.

Miza intervenției mele este însă de a demonstra că oricât de îndepărtate ar fi teritoriile luate în considerare pentru analiză, etapele obținerii independenței față de un mare imperiu, precum și ale formării conștiinței naționale sunt mereu aceleași.

Așadar, cum se construiește o conștiință națională? Unde găsim acele determinante sociale și istorice ce construiesc realitatea la care se referea Hegel? Recitindu-l recent pe filosoful bolivian René Zavaleta care publica un eseu despre conștiința națională în Bolivia mi-au atras atenția două idei ce vizau apariția conștiinței naționale. Una dintre ele făcea referire la faptul că „spaniolii nu au reușit să înlocuiască cultura locală din America”, iar cealaltă vorbea despre importanța existenței unei clase oligarhice opresoare de factură străină, ceea ce nu a făcut altceva decât să sublinieze și mai mult diferențele identitare dintre clasele sociale. Inevitabil aceste două idei m-au dus cu gândul la situația din Principatele Române și la domniile fanariote, a căror structură oligarhică și de factură străină au determinat un răspuns violent de restabilire a domniilor pământene (a se vedea mișcarea lui Tudor Vladimirescu), precum și cristalizarea sentimentului de apartenență la un alt grup etnic, așadar de formare a unei conștiințe naționale. Pe de altă parte argentinianul Juan José Hernández Arregui afirma că patria este „o categorie istorico-temporală experimentată drept posesia în comun a unei moșteniri de amintiri”, în timp ce ființa națională este definită ca „o comunitate națională de cultură”. Prin urmare, conștiința nu este un produs al neuroștiinței, ci o experiență individuală și socială.

De aici deducem că în apariția conștiinței naționale o etapă premergătoare poate fi reprezentată de manifestarea unei forțe de opresiune străină, ceea ce accelerează procesul de

evidențiere a diferențelor identitare. Vorbim, bineînțeles, despre o componentă străină care nu a integrat și nici nu a asimilat elementul local, căci atunci când asimilarea se produce, posibilitatea de revoltă este semnificativ redusă (să ne gândim de exemplu că în cazul Imperiului roman acesta nu și-a pierdut teritoriile ca rezultat al unor revolte, grație asimilării populațiilor cucerite: impunerea limbii latine, primirea calității de cetățean roman).

O altă etapă în cadrul căreia se manifestă elementele de conștiință națională sunt produsele culturale ale societății, cu precădere literatura. În America Latină, această literatură este reprezentată în prima jumătate a secolului al XIX-lea de scrieri mai puțin cunoscute în afara continentului american, însă în a doua jumătate, grație apartenenței la curentul modernist (Rubén Darío, José Martí), se vorbește, nu atât despre literaturi naționale cât despre o literatură latinoamericană, ceea ce transpune la nivel literar materializarea visului lui Bolívar care concepea America Latină drept o regină a națiunilor.

Pentru Principatele române, secolul al XIX-lea semnifică una dintre epocile cele mai productive din punct de vedere literar, atât cantitativ, cât și calitativ: Școala ardeleană, pașoptiștii, Eminescu, Creangă, Slavici, Caragiale, pătrunderea curentelor romantic, realist, simbolist și latinist, apariția în 1829 a primei gazete în limba română cu perio-

dicitate constantă („Curierul românesc”), realizarea masivă de traduceri din principalele literaturi europene sunt tot atâtea motive care certifică creionarea unei literaturi naționale, deci a unei conștiințe care se transpune în propriile sale produse culturale.

În concluzie, apariția conceptelor de patrie, nație, conștiință națională sunt rezultatul unui proces de afirmare a unei identități, precum și de transformare a unor procese de gândire ca urmare a experiențelor trăite la nivel individual și colectiv. Amintirile comune sau, dacă vreți, memoria colectivă care identifică o comunitate, face ca experiența căpătată în cadrul acesteia să fie comună tuturor indivizilor ce o integrează, motiv pentru care răspunsul este la rândul său unul colectiv. Mica Unire din 24 ianuarie 1859 transpune în practică reacția comună a unor indivizi care, atât în Țara Românească, cât și în Moldova, împărtășiseră experiența regimului fanariot. Din prisma acestei experiențe trăite, creatoare de sensibilitate comună, răspunsul a fost unul identic, materializat în persoana lui Cuza, care, mai mult decât un individ, a reprezentat la momentul respectiv un model arhetipal de acțiune și de speranță.